

Přednáška č. 9-11

2. Blok: Co je spravedlnost?

PRÁVO A SPRAVEDLNOST

Osnova přednášky:

Úvod – vymezení pojmu spravedlnost: co znamená spravedlnost?

a) Formy spravedlnosti

b) Je možná spravedlivá společnost? (Platon, Marx)

Úvod

V každé kultuře a v každé historické době najdeme představy o spravedlnosti. Tento problém je další centrální otázkou právní filosofie a souvisí s otázkou, jaký smysl (význam) má právo, resp. co má být smyslem normativní právní regulace společenských vztahů?

Lidé již v prvních představách o fungování zákonů očekávají nastolení řádu, harmonie, rovnosti

- Viz mytologická představa bohyně Diké a pak římské Iustitie

Váhy i meč v rukou Diké nebo Iustitie ukazují, že spravedlnost nemůže být věcí obyčejného rozhodování, ale jde o nezávislé, nestranné rozhodování třetí osoby, symbolizuje to šátek na očích Iustitie.

(Poznámka na okraj:

Diké je v řecké mytologii dcerou Themis, která byla odpovědná za řád ve světě. Diké je odpovědná za řád na Zemi, mezi lidmi a je symbolem spravedlivého rozhodování, (tomu odpovídá i její zobrazení);

Především římská symbolika je již ryze právní: IUSTITIA je žena držící v jedné ruce váhy a ve druhé meč; tyto symboly spravedlnosti přebírá pak také křesťanství, v starozákonné knize Danielové najdeme odkaz na tuto symboliku; činy jsou váženy na váhách a pokud jsou lehké, dotyčný je vinným. Podobně meč je v Bibli symbolem nástroje Božího soudu.

Symbolem spravedlivého rozhodování jsou v mýtech váhy a meč

Váhy jsou symbolem rovnováhy, rovnosti; symbolizují skutečnost, že řád je nutností, kterou jen nalzáme; to co nalzáme je zde posuzováno, zvažováno jako to, "co vyrovnává misky vah", to co je středem, navozuje harmonii atd., (Váhy jako symbol také prozrazují změnu společensko politických poměrů, přechod od aristokratického způsobu vládnutí, resp. od herojského období k situaci polis- k vládě občanů- v této situaci o všem rozhodoval los nebo váhy.)

Meč je pak symbolem vítězné, heroické moci a vlády; kdy heroické právo (spravedlnost) je výsledkem vítězného souboje - právo silnějšího; přemožena strana je odsouzena jako strana viny, zla; ten kdo zvítězil symbolizuje správnost, dobro, pravdu, atd... Meč je pak později v křesťanství považován za nástroj Božího soudu, který rozděljuje dobro a zlo, pravdu od bludů, který očišťuje od všeho zlého a nespravedlivého.)

Co znamená spravedlnost? Jaký význam je jí připisován?

i) Etymologický význam českého slova spravedlnost je odvozen od slova správný, správně stanoveno nebo určeno, rozhodnuto;

ii) Významy spravedlnosti, tak, jak jej nacházíme v různých filosofických pojetích:

První význam: nejstarší význam spravedlnosti je ve smyslu vlastnosti člověka, spravedlnost jako nejvyšší ctnost (fyzická a psychická vybavenost člověka), která pak motivuje člověka k takovému jednání;

s tímto významem se setkáváme ve starověkém myšlení (Platon, Aristoteles - spravedlnosti jsou schopní jen jedinci moudří a tudíž morální; spravedlnost je ctností všech ctností a lidé schopní jednat spravedlivě jsou nositelé dokonalé ctnosti atd.)

(spravedlnost jako vlastnost člověka)

Druhý význam

označuje způsob, často předepsaný způsob, nějakého jednání; myslí se tím jednání, které je v souladu s platnými zákony a smlouvami; (Hobbes, Kant,)

(spravedlnost jako způsob jednání)

Třetí význam: spravedlnost jako specifická vlastnost, (stav) struktury lidských vztahů (Marx, Rawls, Habermas); (spravedlnost jako sociální kvalita lidských vztahů)

(Poznámka:

*Tato struktura se nám zřetelněji vyjeví, když spravedlnost odlišíme od péče a solidarity;
(spravedlnost jako sociální kvalita)*

Péče charakterizuje asymetrický dvoučlenný vztah; za péči, která je hodná tohoto jména, se neočekává žádná protislužba, nečeká se zde nějaká odpověď; pomáhám, protože chci;

Solidarita je naproti tomu založena na vzájemnosti, na očekávání společného jednání, i přesto zůstává záslužnou povinností;

Spravedlnost vyjadřuje totiž takovou kvalitu vztahů, která je vyjádřena v tříčlenném vztahu- prostě je stanovena třetí neutrální institucí- soudem- právním systémem.)

A) Formy spravedlnosti

Jak se dovídáme, že jde o spravedlivé jednání, spravedlivé zákony nebo spravedlivý společenský řád? Co je kritériem spravedlivého rozdělování veřejných dober a funkcí? Jaké to jsou spravedlivé normy?

To jsou otázky, které ukazují na různé projevy spravedlnosti:

A) Formální spravedlnost

Jedním ze základních znaků spravedlivého jednání nebo normy je rovnost;
Již od Platóna přes římské právo až dodnes se táhne princip rovnosti: „každému totéž“,

Spravedlivé je také to, když zákon jedná se všemi stejně, před zákonem jsou si všichni rovni- dalším formálním znakem spravedlnosti je obecnost

Oba znaky charakterizují tzv. formální spravedlnost

Obecné pravidla vylučují libovůli; není možné za stejných podmínek jednat raz tak raz jinak.

Ale podle jakých pravidel se má jednat? Princip formální spravedlnosti nám stanovuje jen to, že má být se stejným jednáno stejně a nesejným nesejně;

Ale když přihlédneme k rozdílům mezi lidmi, tak se tento princip může lehce zvrátit v nespravedlnost např. vybírat od všech lidí stejné daně, tak některé skupiny lidí – sociálně slabší by to zruinovalo a třeba by ani nemohli závazkům dostát, takže zde nastupuje další zásada „každému jeho“

Zde se dostáváme ke druhé formě spravedlnosti:

ii) Materiální spravedlnosti

vede ke tvorbě stavu, kvality spravedlivých vztahů, tzn. pravidla, která regulují vzájemné vztahy mezi lidmi musejí být v souladu s obsahovými postuláty, (hodnotami); co jsou postuláty materiální spravedlnosti se nedá obecně říct.

Podle Aristotela existují dva druhy spravedlnosti:

distributivní spravedlnost

(týká se rozdělování statků, dober a funkcí mezi členy určitého společenství; sférou fungování je veřejné právo)

vyrovnávající (komutativní) spravedlnost

funguje ve vzájemných vztazích mezi lidmi v situacích kdy jde o plnění nějaké dohody, koupě, nájem, půjčka atd. jde o sféru soukromého – občanského práva)

Rozdíl mezi těmito formami spravedlnosti demonstruje následující příklad:

Studentka Daniela, která nemá vysoký příjem, si nekupuje měsíční jízdenku MHD podniku. Vysokou cenu jízdného považuje za nespravedlivou a ze svých finančních prostředků si to nemůže dovolit zaplatit.

Daniela zaměňuje tyto dva druhy spravedlnosti: podnik MDH není organizací, jejíž funkcí by bylo přidělování finančních zdrojů. Tento úkol má plnit stát. Daniela musí svůj protest orientovat na politiky atd. MHD podnik nejedná nespravedlivě. Takto bychom mohli označit možná jednání státu nebo nějakého společenství, obce, že neposkytuje slevu, nebo jinou pomoc, atd. Nicméně jednání Daniely není jen nesprávné, ale také nespravedlivé.

Z tohoto příkladu bychom mohli odvodit i další formu spravedlnosti a sice sociální spravedlnost, kdy jde o rozdělování statků s ohledem na sociální statut (zjednodušeně se mluví o rozdělování od bohatých k chudým).

Tento příklad však ukazuje na další problém, který s materiální spravedlností souvisí, a sice otázku kritéria rozdělování;

Teorie spravedlnosti

V dějinách právní filosofie se objevují různé teorie, které se pokoušejí o zdůvodnění pravidel, resp. kritérií spravedlnosti

V této souvislosti rozdělujeme tyto teorie na

- a) materiální teorie spravedlnosti, které hledají nějaké objektivní kritérium rozdělování (Platon, utilitaristé, Marx,)
- b) procedurální teorie - žádné objektivní kritéria neexistují a je možné se jen domluvit na tvorbě a zdůvodnění určitých procedurách, ze kterých vzejdou pravidla rozdělování statků a funkcí (J.Rawls, diskursivní teorie J. Habermas,

Materiální teorie spravedlnosti

S pokusem o zdůvodnění podmínek spravedlivého státu se setkáváme již v antice u Platóna (5.-4.st.p.n.l)

Jeho názory na právo a spravedlnost nacházíme v práci "Ústava" a také pak "Zákony"

(Platón si klade otázku, "co je spravedlnost?" - v prvních knihách odpovídá na tuto otázku tak, že hledá vlastnosti-ctnosti, které má spravedlivý člověk

- v hierarchickém řádu duše vládne rozum; spravedlnost souvisí s věděním, je to stav duše, jenž může být nazván moudrým;

- takové vlastnosti nemá jen jedinec, ale i polis, resp. její řád)

1. Platón hledá analogii mezi řádem duše a řádem společnosti; tento řád je přirozený, tak jak je přirozený řád duše

2. Jak vysvětluje Platón vznik polis?

a) Lidé se sdružují, žijí v polis, protože chtějí dobře žít, to je jejich základní přirozená potřeba

- vést dobrý život je pro Platóna základní lidskou potřebou

3. Proč mají lidé různé potřeby? Platón vysvětluje odlišnost potřeb na základě žádostí

člověka, které určují jeho schopnosti a ctnosti

Potřeby- žádosti určují a) schopnosti- ctnosti

b) nároky-práva

4. Jak se vyvíjí přirozený řád-polis?

a) začíná "zlatým věkem"- výrobní anarchie; období výrobců, nejsou zde stanovené zákony a vše se řídí jediným zákonem přirozené potřeby- žít dobrým životem

5. Proč končí zlatý věk ?

b) Rozvoj kvalitativních potřeb vede k narušení harmonie, konfliktům - další dělba práce- nutnost chránit majetek- vzniká skupina lidí- strážců

6. Proč je nutné panství, vláda filosofů? -

c) Nutnost řešit spory vede ke vzniku panství filosofů- tvůrců spravedlivých zákonů
Filosofové jsou ti, kteří poznali pravdu, tzn. jsou moudří a také ctnostní, nejde o žádný asketický život ,ale o stav jejich duše.

Platónova polis bude spravedlivá, když v ní bude

a) zachovaná nerovnost lidí, která plyne z jejich různých potřeb a schopností (tří společenských stavů, jimž odpovídají různá práva)

b) vláda filosofů- tvoří rozumné, spravedlivé zákony, které na sebe berou v polis sjednocující sílu; (zákon nemá jen funkci regulace (mírou) ale také utváří jednotu ve smyslu harmonie a spravedlnosti;

Platon však neuznává rovnost potřeb lidí a paradoxně zachování nerovnosti potřeb vede podle něj ke spravedlivým, harmonickým vztahům; Platon vychází z logiky, že lidé jsou nositele různých schopností a tudíž i různých potřeb (predestinace);

Druhou podmínkou je pak vláda filosofů, kteří poznají pravdu a utvářejí spravedlivé zákony.

Platónův vliv na moderní evropské politicko- právní myšlení

a) Platonův model (myšlenková konstrukce) spravedlivé polis na dlouhá staletí ovlivnil filosofické myšlení - analogické rysy nacházíme v starozákonné představě ráje - vyhnání z ráje a ideu spasení;

tato konstrukce však ovlivnila i novověké myšlení a určitou analogii nacházíme u Marxe v jeho pojetí spravedlivé společnosti, kterou nazval komunismus

-zlatý věk- (harmonie)- ráj - prvobytní společnost

-vznik panství-(konflikt)- vyhnání z ráje- třídní nerovnost

-vláda filosofů (obnova harmonie)- spása- komunismus

Marxovo pojetí společnosti:

Karel Marx (1818-1883)

Platonův model nám odhaluje určitou myšlenkovou konstrukci, jenomže porozumět Marxovu pojetí spravedlnosti znamená porozumět jeho pojetí státu a také člověka

Marxovo pojetí člověka a státu:

- odmítá pojímat stát jako výsledek dohody, ale vychází z materialistického pojetí dějin; tzn. základem státu je rodina a občanská společnost- to jsou přirozené základy státu

- zkoumá jejich strukturu a zjišťuje, že základem těchto vztahů jsou vztahy výrobní - hybní silou společnosti je materiální výroba. Jak k tomu dospívá?

Pro zodpovězení této otázky je nutné vysvětlit jeho pojetí člověka

- Člověk - Práce- hodnoty
- zkoumáním výrobních vztahů jako základu společenských vztahů odhaluje jejich strukturu, kterou podle něj určuje vlastnictví výrobních prostředků; (odcizená práce) – nerovnost mezi lidmi
- Marx zavrhl princip rovnosti jako abstraktní, protože všechny dosavadní společnosti mají co činit s „nerovnými“, jejich nerovnost je principem rovnosti jen více upevňována: je nemožné zajistit nemajetným stejnou měrou právo na

vlastnictví jako vlastníkům – proto není spravedlivé použít abstraktního principu rovnosti, nýbrž zavést faktickou sociální a politickou rovnost.

- Kdyby se toho dosáhlo, tak pak budou fungovat také kritéria spravedlivého rozdělování statků- jako první uvádí Marx práci- „každému podle vykonané práce“ a v dalším stádiu „každý podle svých schopností , každému podle jeho potřeb“

Tato myšlenka ukazuje, že v centru jeho úvah nestálo zrovna rovnostářství, jak se mu to často zjednodušeně podsouvá, ale zřetel individuální specifičnosti za předpokladu spravedlivého sociálního řádu a ten mohl vzniknout podle něj jen zrušením soukromého vlastnictví.

- vznik státu je projevem emancipace člověka a je vždy spojen s mocí, kterou Marx poměřuje s mocí lidu- pokud nemá ve státě moc lid jde o abstraktní stát jeho starost o člověka je abstraktní, jde o pseudohumanismus

- lid nepředstavuje nějakou kolektivní vůli všech, ale jde o uvědomělé bytosti, to jsou ti, co se vzbouřili proti vykořisťování a pochopili sami sebe jako tvůrce hodnot (zde zaznívá analogie s Platonovými filozofy a idealistická představa o uvědomělé dělnické třídě, která ví, co má chtít atd...)

- právo je ve státě kde není moc lidu neprávem- nerovným právem, protože do zákonů se vždy promítá ekonomický zájem vlastníků výrobních prostředků („Právo je vůle vládnoucí třídy povýšená na zákon“)

- Až vznikem moci lidu se východiskem práva stává vůle lidu a tím i vzniká možnost pro proměnu práva a tím také jeho zánik

- Vývoj státu vede k jeho zániku a vytvoření kolektivní správy společnosti- který Marx nazývá obdobím komunismu- spravedlivý stav společnosti-

(Marx chápe komunismus ve svých prvních pracích jako označení morální úrovně rozvoje společnosti až později komunismem označuje historické stádium vývoje

společnosti)

(Kritiku Platonova a také Marxova pojetí společnosti podává filosof K. Popper v práci Otevřená společnost a její nepřátele.)

- **Marxovo pojetí práva vychází z kritického pojetí společnosti a principu rovnosti jako formálního a pseudohumanistického - má být nahrazen sociální a ekonomickou rovností.**
- **Marx konstruuje vizi společnosti bez státu a práva; jediným regulátorem zde bude morálka, která předpokládá vysoký stupeň občanské zodpovědnosti a uvědomělosti, solidarity, vzájemné pomoci; společnost morálně vyspělých lidí, kteří budou vědět co mají chtít, aby mohli uspokojit své potřeby a uskutečnit své životní plány.**